

ศิลปวัฒนธรรม

ART & CULTURE MAGAZINE

ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๕๓

ชำแหละตำนานสร้างใหม่ พระเจ้าตากฯ หนีภัยไปเมืองนครฯ

“ด่านพระจารึก”
บนเส้นทางเดินทัพไทย-เขมร
อยู่ที่ไหน?

สนทนากับเจ้ายอดศึก :
วัฒนธรรมไทใหญ่
ในสถานการณ์สู้รบ

ตึกเก่า-โรงเรียนเดิม :
กว่าจะเป็น “ตึกยาว”
สวนกุหลาบวิทยาลัย

พระราชประสงค์
พระราชดำริ พระราชปรารภ
ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อก่อนสวรรคต

ศิลปวัฒนธรรม

ART & CULTURE MAGAZINE

ฉบับปฐมฤกษ์ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

ลำดับที่ ๓๗๑ ปีที่ ๓๑
ฉบับที่ ๑๑ เดือนกันยายน ๒๕๕๓

สำนักงาน : บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)
๑๒ ถนนเทศบาลนามล ประชาธิปไตย ๑
แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๕๕๐ ๐๐๒๑ ต่อ ๑๒๐๖
โทรสาร ๐ ๒๕๕๔ ๓๑๖๒
e-mail Address : silapa@matichon.co.th

ประธานกรรมการ ชรรค์ชัย บุนปาน
กรรมการอำนวยการใหญ่ พงษ์ศักดิ์ พัยวุฒิเชียร
กรรมการผู้จัดการ ปิยะชาติ มงคลไชยสิทธิ์

คณะที่ปรึกษาทางวิชาการ

Prof. Benedict Anderson,

รศ. ศรีศักร วลัยโกตม, ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์,
ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, รศ. ฉลอง สุนทรวานิชย์,
รศ.ดร. ชนส อภรณ์สุวรรณ, รศ.ดร. เกษียร เตชะพีระ
ที่ปรึกษาศิลปกรรม ชูชาติ หมั่นอินกุล

บรรณาธิการอำนวยการ เรืองชัย ทวีพจน์รินทร์
บรรณาธิการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา สุพจน์ แจ็งเว็
บรรณาธิการบริหาร สุลักษณ์ บุนปาน

สำนักบรรณาธิการ

ชนันรัตน์ ศักดิ์สิงห์, ปารดา มุมน้อย, มิตร์ บุญธรรม,
สมชาย ธรรมศิริ, เขียวเรศ โพธิ์อ่อน, วรพงศ์ ผดุงชอบ,
พิทักษ์ดิน อินทรหอม, ธัชชัย ยอดพิชัย,
วิภา จิราภาไพศาล, ปาริชาติ จารุพงษ์, สันติ ศิริโชค

ผู้จัดการฝ่ายโฆษณา ไมตรี คัยกุล

ฝ่ายโฆษณา รัตนาวดี นนท์ปฎิมากุล,
ดวงใจ วชิรนนท์, วสันต์ จันทร์เพชร, บุศพันธ์ ปัทมาคม
โทรศัพท์ ๐ ๒๕๕๐ ๐๐๒๑ ต่อ ๑๖๐๕, ๑๖๖๗

จัดจำหน่ายโดย บริษัท งานดี จำกัด

๑๒ ถนนเทศบาลนามล ประชาธิปไตย ๑
แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๕๕๐ ๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๐๕-๖
โทรสาร ๐ ๒๕๕๐ ๐๕๕๕

ผู้จัดการฝ่ายจัดจำหน่าย สรพันธุ์ บุนปาน

ฝ่ายสมาชิก วราภรณ์ ทองเฉลิม

ควบคุมการผลิต ไชยพจน์ บุญวงศ์

แกลสิ-เพลาท กองพิมพ์ดี บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด ๒๗/๑ หมู่ ๕
ถนนสุขาประชาสรรค์ ๒ ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด
จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๒๐ โทร. ๐ ๒๕๕๔ ๒๑๓๓

Printed in BANGKOK, Thailand, 2010

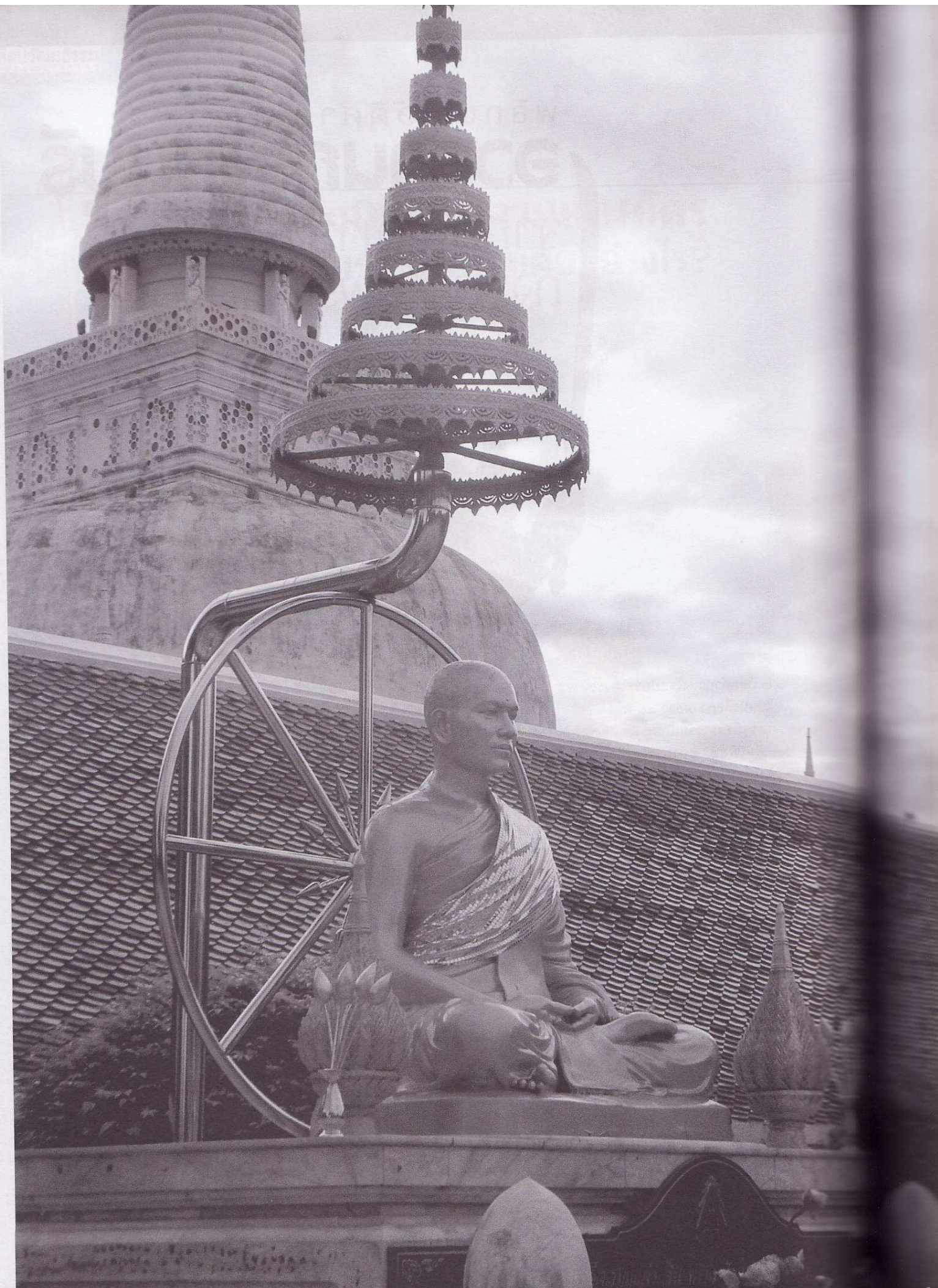
ส.ธรรมยศ (๒๕๕๓-๙๕) ผู้เขียน "พระเจ้ากรุงสยาม"

ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์ (แพ ตาละลักษมณ์) ซึ่งเป็น "พงศาวดารพหุ
จารี"...ปราศจากดั่งวงแมงบรรดาศักดิ์หรือปิตาจารย์
โตมารบกวอนปลอมแปลง ได้ลำดับถึงความจริง อัน
สลบใจที่สุด...ที่ชาวไทยในพระนครศรีอยุธยาต้องตัดหัว
กันเองทุกรอบ ๑๐ ปี

ส.ธรรมยศ

พระเจ้ากรุงสยาม

ปก
๒๕๕๓
๒๕๕๔
๒๕๕๕
๒๕๕๖
๒๕๕๗
๒๕๕๘
๒๕๕๙
๒๕๖๐
๒๕๖๑
๒๕๖๒

ชำแหละ : ตำนานพระเจ้าตาก สิ้นพระชนม์ที่เมืองนครฯ

ปรามินทร์ เครือทอง

ศิลปวัฒนธรรมฉบับที่แล้ว (สิงหาคม ๒๕๕๓) ได้กล่าวถึง “ต้นตำนาน” พระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหารแต่ไปสิ้นพระชนม์ที่เมืองนครศรีธรรมราชไปพอสมควรแล้ว แต่ยังมีข้อสงสัยบางประการไว้ โดยไม่ได้ตรวจสอบ “เปรียบเทียบ” รายละเอียดบางอย่างที่ปรากฏในหนังสือทั้ง ๓ เล่ม คือ “ใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน” ของ หลวงวิจิตรวาทการ *ผู้อยู่เหนือเงื่อนไข?* ของ สุภา ศิริमानนท์ และ *ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?* ของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ซึ่งข้อสงสัยต่างๆ ที่ว่านั่นล้วนแต่ “งอก” ออกมาจากพระราชพงศาวดารทั้งสิ้น

◀ “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช” พระบรมรูปจำลอง พระเจ้าตากสินทรงผนวช ณ ถิ่นหน้าวัดพระมหาธาตุ วรมหาวิหาร จังหวัด นครศรีธรรมราช (ภาพถ่ายโดย อาจารย์ไพฑูริย์ ชาวปลอด)

สิ่งหนึ่งที่ทำให้ตำนาน “นอกพงศาวดาร” เรื่องพระเจ้าตากนี้เข้มแข็งขึ้นมาได้ก็คงเป็นเพราะความไม่น่าเชื่อถือของพระราชพงศาวดารเอง ตลอดจน “ความเชื่อ” บางประการของคนท้องถิ่นที่มีความผูกพันกับพระเจ้าตาก และความคลุมเครือของเอกสารต่างๆ ที่กล่าวถึง “วันอวสาน” ของกรุงธนบุรี

ความไม่ชัดเจนหลายๆ เรื่องใน “วันอวสาน” กรุงธนบุรี เช่น วันสวรรคตของพระเจ้าตาก ที่กล่าวแตกต่างกันถึง ๓ วาระ คือ ๖ เมษายน ในพระราชพงศาวดาร ๗ เมษายน ในจดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศส และ ๑๐ เมษายน ในจดหมายเหตุโหร

ในขณะที่ “วิธีประหาร” ก็กล่าวไว้ไม่เหมือนกัน คือ *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* กล่าวว่า “ประหารชีวิตตัดศีรษะ” ส่วน *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี*

ฉบับพันจันทุมาศ (เจิม) บอกไว้ชาตๆ เกินๆ ว่านำไป
“สำเร็จ” ที่ป้อมท้ายเมือง ทำให้มีการตีความกันว่า
เป็นการตัดศีรษะหรือสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์กันแน่

ยิ่งไปกว่านั้น เอกสารที่พอจะเป็นที่ฟังได้ในกรณีนี้
และเป็นเอกสารสำคัญที่บันทึกไว้โดยคนร่วมสมัยกับ
เหตุการณ์ กลับทิ้งปริศนาไว้ให้คนรุ่นหลังอย่างน่าเสียดาย
เช่น จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี
ที่กล่าวถึงเหตุการณ์การจลาจลอย่างละเอียดชนิดนาที
ต่อนาที แต่ก็ข้ามจากประหารไปเฉยๆ เช่นเดียวกับโครง
สรเรสิริอุพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกย์ ของ พระธานีโวหาร บรรยายรายละเอียดไม่แพ้
กรมหลวงนรินทรเทวี ก็ข้ามจากนี้ไปอีกเช่นกัน หรือแม้
แต่เอกสารของตระกูลสุรินันท์ เรื่องราชสัมพันธ์การลี้ภัย
ซึ่งอยู่ในพวกเดียวกับฝ่ายทำรัฐประหาร ก็ให้รายละเอียด
การทำรัฐประหารไม่น้อยไปกว่าเล่มอื่นๆ แต่ก็ข้ามจาก
สุดท้ายไปเฉยๆ เหมือนกัน

คงเหลือเอกสารร่วมสมัยอีกชิ้นเดียวที่กล่าวถึง
“จากสวรรคต” ไว้ค่อนข้างชัดเจน แต่ข้อความก็ไม่ตรงกับ
พระราชพงศาวดาร คือ ลำดับกษัตริย์กรุงเก่าคำฉันท์
ของ พระยาพิศาลบุตรวงศ์ กล่าวไว้ว่าพระเจ้าตากทรงถูกขุนนาง
จับพันธนาการโยยตี “ท้าวพระยาพระหลวงพราหมณ์ชัช
กุมเอานฤบดี ใส่สังขลิกโยยตี”^๑ จนทนต์ไม่ไหวพระหทัย
วายสิ้นพระชนม์ “เกิดวิกลจริตประจวบนั้น ท้าวดับชีวิต
ผ่านภพได้สิบห้าปี”

ความไม่ชัดเจนแบบนี้เอง ที่เปิดโอกาสให้มีการสร้าง
เรื่องซ้อนทับกับพระราชพงศาวดารขึ้นมา ซึ่งถือเป็น
“ประวัติศาสตร์ความเชื่อ” ที่มีผู้คนตอบรับอย่างคาดไม่ถึง
จนในที่สุดก็สร้างเรื่อง “คู่ขนาน” ไปกับพระราชพงศาวดาร
และเข้มแข็งพอจะคัดง้างกับพระราชพงศาวดารได้อย่าง
สนุกสนาน

อย่างไรก็ดีเรื่อง “คู่ขนาน” นี้ ไม่ได้ “เคลือบไหว”
อย่างอิสระ ในทางตรงข้ามกลับต้องหลบๆ ซ่อนๆ “ซุบซิบ”
กันเฉพาะคนในท้องถิ่นหรือคนคุ้นเคยกันเท่านั้น ไม่ว่าจะ
เป็นท้องถิ่นเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีประวัติศาสตร์
ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับ “โอรสลับพระเจ้าตาก” หรือ

แม้แต่คนท้องถิ่นที่เขาขุนพนม

จนกระทั่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผ่านหลัง
กรณีสวรรคต ๒๔๘๙ สู่ทศวรรษ ๒๔๙๐ กระแส “นิยม
เจ้า” ซึ่งอ่อนล้าไปในช่วงประชาธิปไตยแรกแย้ม เริ่ม “ตี
กลับ” อย่างมีนัยยะสำคัญ เริ่มตั้งแต่กรณีต่อต้านภาพยนตร์
Anna and the King of Siam เวอร์ชัน เร็กซ์ แฮร์ริสัน
และไอรีน ดันน์ ซึ่งมาฉายครั้งแรกในเมืองไทยกลางปี
๒๔๙๐ ท่ามกลางกระแสต่อต้านอย่างหนักจากนักวิชาการ
“สายเจ้า” ถึงความไม่เหมาะสมในเนื้อหาและการแสดง

ในทศวรรษ ๒๔๙๐ นี้เอง เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่
อารมณียุทธ “สถาบัน” กลับมาอย่างมีชีวิตชีวาอีกครั้ง
โดยมีวรรณกรรมชิ้นเยี่ยมเรื่องสี่แผ่นดิน ของ หม่อม
ราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๔๙๔
เป็นตัวจุดประกาย ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จกลับมาประทับใน
เมืองไทยเป็นการถาวร และเป็นปีเดียวกับที่ ศาสตราจารย์
ศิลป์ พีระศรี กำลังปั้นแบบจำลองพระบรมราชานุสาวรีย์
พระเจ้าตาก เพื่อนำไปประดิษฐานที่วงเวียนใหญ่

และปีเดียวกันนี้อีกเช่นกันที่หลวงวิจิตรวาทการ
“ปล่อย” ตำนานพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหาร
ตีพิมพ์ในวิจิตรวรรณกรรม ในนิยายเรื่อง “ใครฆ่าพระเจ้า
กรุงธน” ซึ่งมหาชนตื่นเต้นและตอบรับกับ “ข้อมูลใหม่”
นี้อย่างยิ่ง และที่สำคัญหนังสือเล่มนี้ไม่ “ถูกเก็บ” เหมือน
พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (เจ้าตากสิน)
ของ เอี้ยะเม็ง อักษรมัต ตีพิมพ์ขึ้นในปี ๒๔๘๒ แล้ว
ถูกตำรวจสันติบาลสั่งเก็บและทำลาย

การ “ปล่อย” นิยายเรื่องพระเจ้าตาก “ตัวจริง”
ไม่ได้ถูกประหาร (โดยเจ้าพระยาจักรี) ของ หลวงวิจิตร
วาทการ ได้ส่งผลทางอ้อมในการ “ฟอก” เรื่องราว
“แสงใจ” ของการ “ปราบดาภิเษก” ให้กลายเป็นเรื่อง
ไปปดหมดเท็จในพระราชพงศาวดาร โดยเปลี่ยนแปลง
ตอนจบของพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีเสียใหม่ ไม่ให้
มีการประหารพระเจ้าตาก “ตัวจริง” เกิดขึ้นจริง และคำ
สั่งประหารนั้นก็เป็นมติในที่ประชุมของข้าราชการเป็น
ผู้ชำระและตัดสินใจกันเอง “ส่วนทางสมเด็จพระเจ้าพระยา

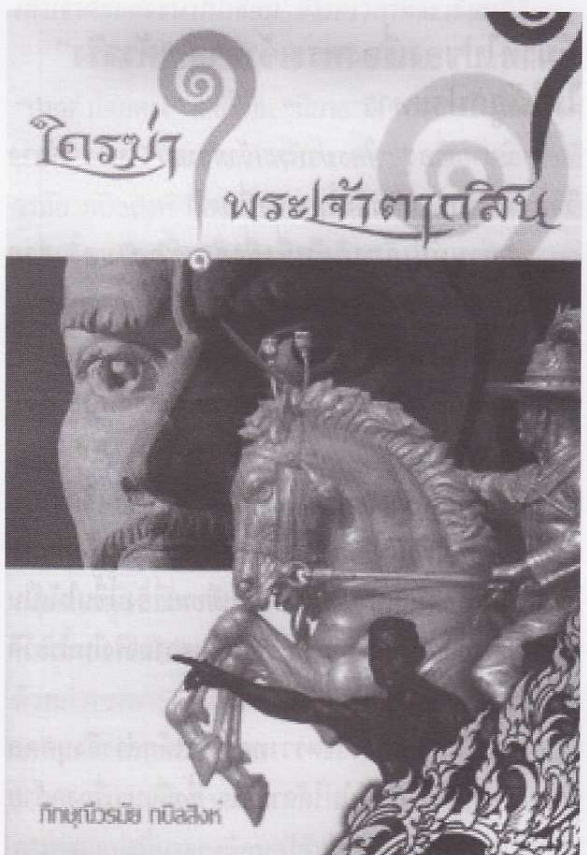
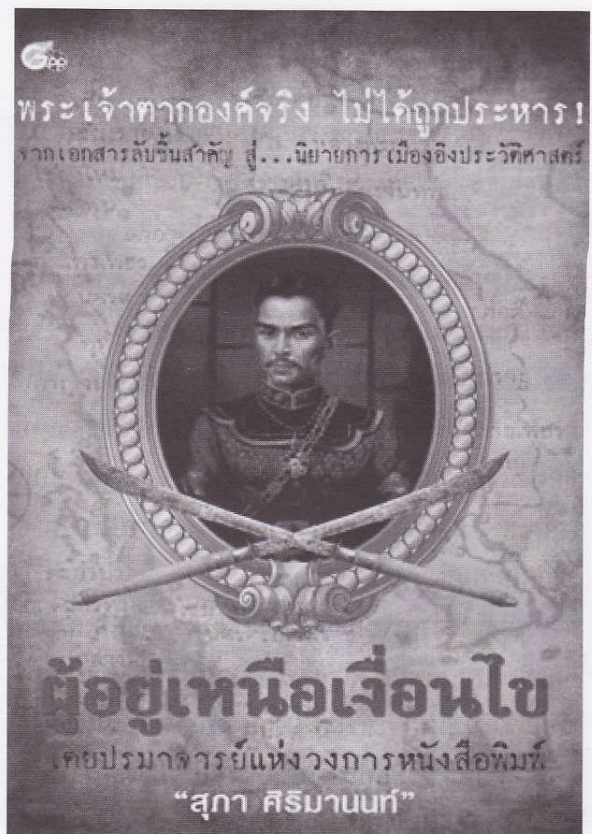

- ▲ ปก “รวมเรื่องสั้นใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน” โดย หลวงวิจิตรวาทการ พิมพ์ครั้งที่ ๖ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์ พ.ศ. ๒๕๔๔
- ▶ ปก “ผู้อยู่เหนือเงือนไข” โดย สุภา ศิริมานนท์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์กรีนปัญญาญาณ พ.ศ. ๒๕๕๓
- ▼ ปก “ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?” โดย แม่ส่งฉวีวรรณ กบิลสิงห์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ จัดพิมพ์โดยศูนย์ไทยธิเบต พ.ศ. ๒๕๕๑

มหากษัตริย์ศึกนั้น ได้ตั้งใจแน่วแน้อยู่แล้วว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้”^๒

ดังนั้นเนื้อเรื่องตามพระราชพงศาวดารที่กล่าวว่า หลังจากเจ้าพระยาจักรีเรียกทัพกลับมาถึงกรุงธนบุรีแล้ว เหล่ามุขมนตรีก็ปรึกษาหารือชำระโทษของพระเจ้าตาก ระหว่างที่เพชฌฆาตคุมตัวพระเจ้าตากไปสู่แดนประหารนั้น พระเจ้าตากจึงขอแก่เพชฌฆาตว่า “ตัวเราก็สิ้นบุญจะถึงที่ตายอยู่แล้ว ช่วยพาเราไปแวะเข้าไปหาท่านผู้สำเร็จราชการจะขอเจรจาด้วยสักสองสามคำ”^๓ แต่เมื่อเจ้าพระยาจักรีมองเห็นเข้า “จึงโบกพระหัตถ์มิให้นำมาเฝ้า”

เรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้อ่านพระราชพงศาวดารมักจะถามถึง “เยื่อใย” แต่ครั้งก่อนที่ร่วมกันรบฟันฟูลราชอาณาจักรขึ้นมาใหม่ ทำให้เกิดความรู้สึกในมุม “ลบ”

ต่อเหตุการณ์ครั้งนั้น หลวงวิจิตรวาทการได้ “กล่าวแก่” เรื่องนี้ไว้ในนิยายว่า

“ความมุ่งหมายในการที่โบกมีอนั้น ก็เพียงแต่ว่าไม่ขอเกี่ยวข้อง จะขออยู่ในอุเบกขา จะชำระกันอย่างไร ก็สุดแต่ที่ประมุขเสนามาตย์ข้าราชการ” (น. ๓๕๖)

สรุปก็คือคำสั่ง “ประหาร” พระเจ้าตากนั้น เป็นความรับผิดชอบของข้าราชการแต่ฝ่ายเดียว

เห็นได้ชัดว่าตำนานพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหารนี้เกิดขึ้นจากหลายปัจจัย ทั้งเจตนาบริสุทธิ์ของคนท้องถิ่นที่ยังรักและเทิดทูน “วีรบุรุษ” ผู้กอบกู้บ้านเมือง และยัง “ปะปน” ไปด้วยเจตนาทางการเมืองในยุคสมัยหนึ่ง

และไม่ว่าตำนานเรื่องนี้จะ “เกิด” ด้วยเหตุผลใดก็ตาม ผลที่ได้คือเกิดกระแส “ความเชื่อ” ต่อผู้คนในสังคมจำนวนมากอย่างไม่น่าเชื่อ ซึ่ง “เคลื่อนไหว” ไปพร้อมๆ กับกระบวนการเปลี่ยน “ความเชื่อ” ให้เป็น “ความจริง” มากขึ้นทุกวัน

ที่มาที่ไปของเรื่องพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหาร

นิยายเรื่อง “ใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน” ของ หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่า

“ท่านผู้มีเกียรติผู้หนึ่งซึ่งสืบเชื้อสายตรงจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และเป็นผู้ใหญ่มากพอที่จะไม่พูดอะไรเล่นๆ กับข้าพเจ้า ท่านยืนยันพร้อมด้วยหลักฐานคำบอกเล่า ที่ท่านได้ยินได้ฟังและจดจำสืบต่อกันมา” (คำนำ น. ๘)

หลวงวิจิตรวาทการยังได้ “ออกตัว” ว่าหลักฐานที่ท่านได้มานี้ “ก็เป็นแต่เรื่องได้ยินได้ฟังและจดจำสืบต่อกันมา” และได้ถูกท่านผู้เล่าขอให้เขียนเรื่องนี้ขึ้นให้เป็น “นิยาย” เนื่องจากไม่สามารถเขียนเป็นความจริงในประวัติศาสตร์ได้

นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังได้กล่าวถึงบุคคลที่คนเชื่อว่าตายแล้วยังไม่ได้ตายจริง ซึ่งมีแนวเรื่องคล้ายกับนิยายของท่าน

“ข้าพเจ้ารู้ว่าคนสำคัญเช่นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นั้น มักจะมีเรื่องสิ้นชีพแล้วไม่สิ้น จนกระทั่งถึงเวลานี้ยังมีคนเชื่อว่า สุภาष จันทรโภช ยังไม่ตายและไปอยู่ที่นั่นที่นี่ และเมื่อเร็วๆ นี้ยังมีข่าวแพร่สะบัดออกมาว่าฮิตเลอร์ ไม่ตาย” (คำนำ น. ๙)

สุภาष จันทรโภช (Subhash Chandra Bose) เป็นนักการเมืองรุ่นเดียวกับมหาตมา คานธี ที่ต่อสู้กับอังกฤษเพื่อเอกราชของอินเดีย แต่ สุภาष จันทรโภช นั้นเป็นนักต่อสู้ที่ใช้วิถีทางตรงกันข้ามกับแนว “อหิงสา” ของคานธีอย่างสิ้นเชิง คือมีนโยบายต่อสู้ด้วยกำลังทหารกับอังกฤษ สุภาष จันทรโภช ถูกระบุว่าเสียชีวิตไปในอุบัติเหตุเครื่องบินตกที่ไต้หวัน ระหว่างเดินทางไปโตเกียว เมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๘๘ แต่ไม่มีใครพบร่างของสุภาष จันทรโภช ในที่เกิดเหตุหรือหลังจากนั้น ต่อมาก็มีข่าวลือว่า สุภาष จันทรโภช ไปปรากฏตัวในที่ต่างๆ อย่างเป็นปริศนา

เรื่องของ สุภาष จันทรโภช ที่ “ยังไม่ตายและไปอยู่ที่นั่นที่นี่” จะเป็นแรงบันดาลใจในนิยายของหลวงวิจิตรวาทการหรือไม่ท่านไม่ได้บอกไว้ แต่กรณีปริศนาของสุภาष จันทรโภช นั้น ตรงกันกับ “นิยาย” เรื่องพระเจ้าตากราวกับเป็นเรื่องเดียวกัน

หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่อ้างว่าช่วย “เติมต่อ” ข้อมูลที่หายไป ใน “นิยาย” ของ หลวงวิจิตรวาทการ คือ “ผู้ อยู่เหนือเงื่อนไข?” ของ สุภา ศิริमानนท์ หนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนไม่ได้ชี้แจงที่มาที่ไปของเรื่องเหมือนหลวงวิจิตรวาทการ แต่ปรากฏอยู่ในบทสนทนาของตัวละคร “ผู้เล่าเรื่อง” ตอนหนึ่งว่า

“ผมได้อ่านมากับตัวพร้อมๆ กับคนบางคน จากต้นฉบับใบข่อยเก่าแก่ ซึ่งเป็นสมบัติตกทอดมาถึงลูกหลานจากบรรพบุรุษอันระบุนุหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นคนหนึ่งในสี่คนนั้น” (น. ๒๖)

“สี่คน” ในที่นี้คือตัวเอกใน “นิยาย” ของ สุภา ศิริमानนท์ ทำหน้าที่เป็นผีพายแจวเรือพาพระเจ้าตาก หลบหนีออกจากกรุงธนบุรี และ “คนหนึ่งในสี่นั้น” ก็คือเจ้าของบันทึกสมุดข่อยที่ สุภา ศิริमानนท์ ใช้เป็น

หลักฐานอ้างอิงในการแตงนินยานั้นเอง

ต่อมาเมื่อมีการตีพิมพ์ต้นฉบับนินยานี้ขึ้น พิทยา ว่องกุล ได้ “เฉลย” ปริศนาเจ้าของสมุดช้อย ไว้ในภาคผนวกเรื่อง “ความเป็นมาแห่งต้นฉบับ ผู้อยู่เหนือเงื่อนไข?” ว่าเป็นเอกสารเก่าแก่ของตระกูล “สุนทรโรหิต” และตกทอดมาถึงหลวงสุภาเทพ บิดาของ จินดา ศิริमानนท์ ภรรยาของสุภา ศิริमानนท์

และ พิทยา ว่องกุล ยังได้บอกสถานะภาพของเอกสารฉบับนี้ว่า “ปัจจุบันไม่ทราบว่ายังอยู่ในตระกูลนี้หรือไม่” ในขณะที่ จินดา ศิริमानนท์ ก็กล่าวว่า “ดิฉันไม่ทราบว่าจะมีใครเก็บรักษาไว้หรือเปล่า”

เท่ากับว่า “ผู้อยู่เหนือเงื่อนไข?” นั้น อ้างอิงเอกสารที่ “สูญหาย” ของตระกูลสุนทรโรหิต ซึ่งหากเอกสารฉบับนี้ยังมีอยู่จริง ก็ไม่ได้แปลว่าจะเป็นเอกสารที่เสนอ “ความจริง” เท่านั้น ยังต้องผ่านการพิสูจน์ตรวจสอบเนื้อหาสาระโดยผู้รู้กันอีกหลายขั้นตอน

ส่วน “ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?” ของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ มีสาระสำคัญเหมือนกับเรื่องอื่น คือพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหาร แต่อ้างเหตุผลที่ต่างไปจากหนังสือ ๒ เล่มก่อนหน้า คือ พระเจ้าตากและเจ้าพระยาจักรีร่วมกัน “เล่นละครตบตา” สร้างเรื่อง การเป็นบ้าและถูกประหารเพื่อ “หนีหนี”

แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ใช้แหล่งข้อมูลที่ไม่เหมือนใคร คือได้ข้อมูลมาด้วย “วิธีการพิเศษ” จากการเข้ามานและญาณ เพื่อทูลถามพระเจ้าตากและสมเด็จพระนเรศวรโดยตรง^๔

ยังมีหนังสืออีกหลายเล่มที่ใช้ “พล็อต” เดียวกับแม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ แต่ละเล่มก็อ้างแหล่งข้อมูลจาก “คำบอกเล่า” โดยตรงของพระเจ้าตากทั้งสิ้น

เช่น “เรื่องจริงอิงนิทาน (พิเศษ)” ของ พระมหาวิระ ถาวโร (ฤๅษีลิงดำ) โดยอ้างที่มาของเรื่องว่าเป็นคำบอกเล่าของพระเจ้าตากว่า “ตามความเป็นจริงท่านเล่าให้ฟังอย่างนี้”^๕ เรื่องของฤๅษีลิงดำ เป็นพล็อตเดียวกับแม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ แต่ “เรื่องจริงอิงนิทาน (พิเศษ)” พิมพ์ช้ากว่า ๘ ปี เรื่องนี้กล่าวถึงสาเหตุต้อง “แก๊งตาย”

ว่าเป็นเรื่อง “เราต้องใช้หนี้เขา เงินก็ไม่มีจะใช้หนี้เขา” (น. ๘๙) นอกจากนี้ยังอธิบายเรื่อง “แก๊งบ้า” ไว้ว่า

“เรื่องการลงโทษพระสงฆ์ของพระเจ้าตาก เรื่องนี้ก็หลอกกัน เมื่อพระสงฆ์ทำผิดเรียกมาสอบสวน เวลาจะลงโทษ ก็เอานักโทษมาโกนหัวเอาผ้าเหลืองนุ่งแล้วก็เขียน เขาก็หาว่าท่านบ้าเขียนพระ แต่ความจริงพระไม่ได้ถูกเขียน พระองค์ทำให้คนอื่นเขาเห็นว่าบ้า นี่สติพื้นเพื่อน การจับให้ออกจากพระมหากษัตริย์ก็เป็นของธรรมดา” (น. ๙๑)

อีกเล่มหนึ่งคือ “ความหลงในสงสาร” เป็น “นินยาย” ของ สุทัตสา อ่อนค้อม โดยอ้างที่มาของเรื่องว่าเป็นเรื่องเล่าของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ จิตธมโม) ซึ่งมีโอกาสพบกับพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าตากสินในป่า

“พระคุณท่านได้เล่าให้ข้าพเจ้าและนักศึกษาคณะข้าพเจ้าพาไปเข้ากรรมฐานที่วัดอัมพวันฟังเมื่อสี่สิบปีก่อน เมื่อพระคุณท่านเล่าจบได้กำชับข้าพเจ้าว่าอย่านำไปเล่าให้ใครฟัง ข้าพเจ้าก็รับปาก หากก็คิดในใจว่า ‘ไม่เล่าเจ้าค่ะแต่จะนำไปเขียน’ จึงรอเวลาที่เขียน”^๖

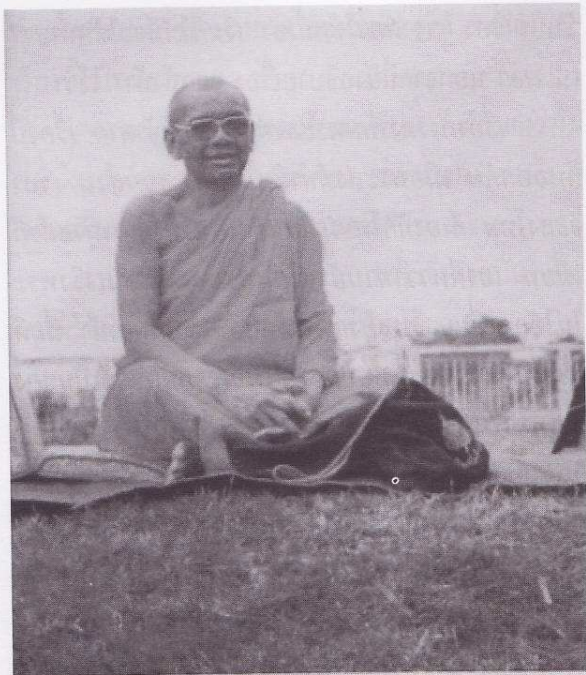
แม้ ความหลงในสงสาร จะอ้างที่มาของเรื่องว่ามาจาก “ปากคำโดยตรง” แต่ก็เป็น “นินยาย” อีกเรื่องหนึ่งที่มีพล็อตเหมือนกับ “ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?” ของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ คือว่าด้วยเหตุแก๊งบ้าแก๊งตาย เพราะหนีหนีชาวจีนด้วยตัวเลขเท่ากันคือ ๖๐,๐๐๐ ตำลึง แต่ตอนจบกลับไปเหมือนกับ “นินยาย” ของ หลวงวิจิตรวาทการ

“การผลัดแผ่นดินเป็นการล้างหนี้ที่ดีที่สุด ท่านอย่าคิดว่าเราตั้งใจจะโกงเขา นะ เราไม่คิดจะโกง แต่ในเมื่อเขาคิดไม่ดีกับเรา เราจึงต้องใช้เล่ห์กลกับเขา” (น. ๑๕)

นอกจากนี้ยังมีหนังสืออีกหลายเล่มที่พิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ โดยเฉพาะในหนังสืองานศพของกลุ่มตระกูลที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าตากในช่วงสุดท้าย แต่ในที่นี้จะยกไว้ไม่กล่าวถึง จะนำมา “ฉายภาพ” ให้ดูเป็นตัวอย่างเฉพาะหนังสือบางเล่มที่พิมพ์ออกจำหน่ายจ่ายแจกแก่สาธารณชนเท่านั้น

สรุปว่าเรื่องพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหารสามารถแบ่งที่มาของข้อมูลได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

เรื่องจริงอิงนิทาน พิเศษ

▲ ปก “เรื่องจริงอิงนิทาน (พิเศษ)” โดย พระมหาวิระ ภาวโร (ฤาษีลิงดำ) จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ชวนพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๔

▶ พระมหาวิระ ภาวโร (หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า หลวงพ่อฤาษีลิงดำ หลวงพ่อได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ครั้งสุดท้ายเป็น พระราชพรหมยาน)

กลุ่มแรกได้เรื่องนำมาจาก “บุคคลลึกลับ” ในตระกูลเชื้อสายพระเจ้าตาก และเอกสารเก่าที่ “สูญหาย” คือเรื่อง “ใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน” ของ หลวงวิจิตรวาทการ และ “ผู้อยู่เหนือเงื่อนไข?” ของ สุภา ศิริมานนท์ ทั้ง ๒ เรื่องนี้แต่งเป็น “นิยาย” ที่มีพล็อตเรื่องเหมือนกันและแหล่งที่มาของข้อมูลคล้ายกัน

กลุ่มที่ ๒ ได้เรื่องนี้มาด้วย “วิธีพิเศษ” ซึ่งส่วนใหญ่จะอ้างถึง “ปากคำ” จากพระเจ้าตากโดยตรง คือเรื่อง “ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?” ของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ “เรื่องจริงอิงนิทาน (พิเศษ)” ของ พระมหาวิระ ภาวโร (ฤาษีลิงดำ) และ “ความหลงในสงสาร” ของ สุทัตสา อ่อนค้อม เป็นต้น ทั้ง ๓ เรื่องนี้มีพล็อตเรื่องเหมือนกันและแหล่งที่มาของข้อมูล “พิเศษ” เหมือนกัน

จากที่มาของหนังสือดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการตรวจสอบข้อเท็จจริงเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แทบจะเป็นไปไม่

ได้ เพราะที่มาของเรื่องแต่ละเรื่องล้วนแต่ปิดกั้นการพิสูจน์ไว้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น บุคคลลึกลับ เอกสารที่สูญหาย หรือการใช้ปีศาจมา

ในขณะที่บางเล่มยังใช้ความเป็น “นิยาย” มาเป็นเกราะป้องกันการตรวจสอบได้เป็นอย่างดี ส่วนเล่มที่ใช้การเข้ามาน ก็จะใช้ “ออกตัว” ว่าจะเชื่อหรือไม่ก็ตามแต่ใจผู้อ่าน

นอกจากนี้หนังสือทุกเล่มยังกล่าวไว้ด้วยว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระราชพงศาวดารนั้นเป็นเรื่อง “โกหก” การจะใช้พระราชพงศาวดารเป็นตัวตั้งในการตรวจสอบจึงไม่สามารถทำได้อีกเช่นกัน

ดังนั้นจึงไม่มีอะไรดีไปกว่าการให้ “ของแท้” ทั้งหลายพิสูจน์กันเอง น่าจะเป็นทางที่ดีที่สุดในเวลา

ใครเป็นตัว “สแตนดอิน” พระเจ้าตาก?

หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวถึง “คนหน้าเหมือน” นามว่า หลวงอาสาศึก ชื่อเดิม “บุญคง” เป็นทหารเอกที่เคยรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับพระเจ้าตากมาทุกสมรภูมิ ในช่วงทำศึกฟื้นฟูราชอาณาจักรหลังกรุงศรีอยุธยาแตก แต่แน่นอนว่าหลวงอาสาศึกเป็นบุรุษลึกลับที่ไม่เคยปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์ การตรวจสอบจึงทำไม่ได้อีกเช่นกัน

นอกจากรูปร่างหน้าตาจะเหมือนพระเจ้าตากแล้ว หลวงอาสาศึกยัง “เลียนแบบ” ทำทางและน้ำเสียงการพูดจาของพระเจ้าตากจนเหมือนมากเช่นกัน เหมือนจนพระเจ้าตากไม่ไว้ใจ ดังเช่นในศึกค่ายโพธิ์สามต้น หลวงอาสาศึก ก็ปลอมตัวเป็นพระเจ้าตากครั้งแรกจนไม่ทรงไว้ใจอีก

“คนคนนี้ รูปร่างหน้าตาแถมเหมือนฉันเหมือนกัน เป็นพิมพ์เดียว แล้วยกก็พยายามทำท่าทางและการพูดจาให้เหมือนฉันด้วย ฉันไม่ค่อยชอบคนคนนี้นัก เพราะฉันระแวงว่ามีวันใดก็วันหนึ่ง จะต้องปลอมตัวเป็นฉัน” (น. ๓๔๖)

ด้วยเหตุนี้หลังขึ้นครองราชย์แล้ว จึงส่งหลวงอาสาศึกออกไปไกลหูไกลตา

“เสร็จงานตีค่ายโพธิ์สามต้นแล้วฉันขึ้นเสวยราชย์ฉันก็ส่งหลวงอาสาศึกไปเป็นเจ้าเมืองชายแดนห่างไกลเมืองหนึ่ง จะเป็นเมืองอะไรฉันจำไม่ได้ จำได้เพียงแต่ว่าฉันส่งเขาไปเสียให้ไกลตัวฉัน เพราะระแวงว่าถ้าขึ้นให้อยู่ใกล้กัน แะจะทำควมมีดีอะไรเข้า” (น. ๓๔๗)

ถือว่าเป็นเรื่องแปลกประหลาดพอสมควร ที่หลวงอาสาศึก “รอดตาย” จากการ “เลียนแบบ” พระเจ้าอยู่หัวต่อหน้าต่อตาได้ นอกจากจะเข้าข่ายโทษทางอาญาแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ “คนไทย” ถือสาและจะไม่ทำเช่นนั้นไม่ว่าต่อผู้หลักผู้ใหญ่โดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน ด้วย

เกรงนรกจะกินหัว นอกจากนี้วิธีการ “ควบคุม” บุคคลที่พระเจ้าอยู่หัวทรงหวาดระแวงนั้นมักจะเอามา “อยู่ใกล้” มากกว่าจะส่งไปชายแดนเหมือนเหตุการณ์นี้ ดูเหมือนว่าหลวงวิจิตรวาทการจะพยายามอย่างมากที่จะอธิบาย “ความเหมือน” ของหลวงอาสาศึกจนกระทั่งลืมหูเกณฑข้อนี้ไปหรืออย่างไร?

ส่วนแม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ซึ่งใช้ “วิปัสสนาญาณ” ทูลถามพระเจ้าตากในเรื่องต่างๆ กล่าวถึงเรื่อง “ตัวปลอม” ว่าชื่อ “คุณมัน” ซึ่งไม่ตรงกับหลวงวิจิตรวาทการ และแม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ก็ไม่น่าจะจำผิดเพราะ “เคยได้พบกับวิญญูญาณของคุณมัน” และ “เรื่องคุณมันนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเล่าเอง” (น. ๒๓๐)

“คุณมัน” ของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ไม่ใช่ทหาร แต่อยู่ช่วยบิดาค้าขาย อยู่แต่ในโรงสีไม่ได้ออกไปไหนมาไหนมากนัก จึงไม่ค่อยมีคนรู้จักหรือพบเห็นบ่อยๆ เหมาะสมกับการรับบท “สแตนด์อิน” เป็นพระเจ้าตากอย่างยิ่ง นอกจากนี้คุณมันยังเป็นญาติห่างๆ ของพระเจ้าตาก และที่สำคัญที่สุดคือ “ความเหมือน”

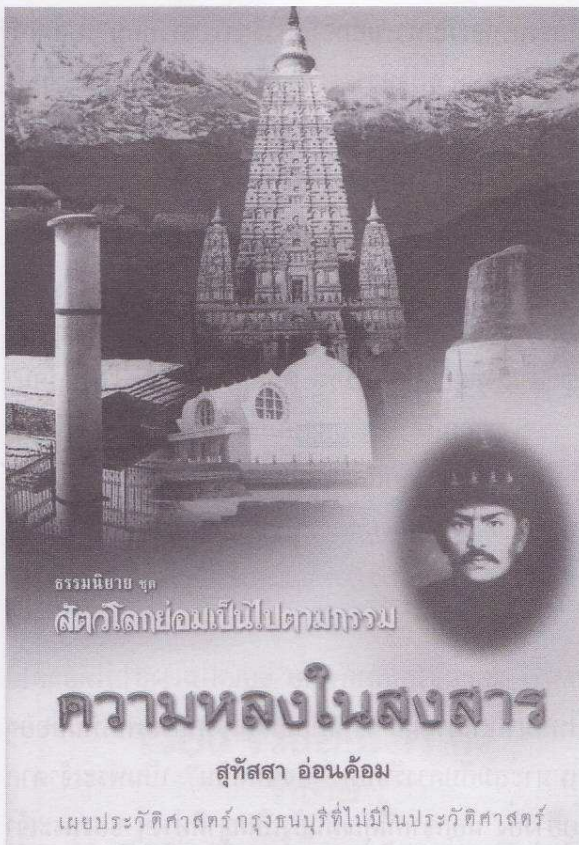
“คุณมันมีเสียงเรียกข้างสำเนียงจีนว่า ‘มั่ง’ เป็นญาติของคุณเจียนซื่อและเจียนสิน เรียกให้ชัดก็ว่าเป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นพระญาติห่างออกไปหน่อย อายุคราวเดียวกับท่าน รูปร่างหน้าตาคคล้ายคลึงกับท่าน” (น. ๒๕๐)

ในขณะที่ “ความหลงในสงสาร” ของ สุทัตสาอ่อนค่อม ไม่กล่าวถึง “ชื่อ” ของ “ตัวปลอม” แต่บอกความสัมพันธ์ระหว่าง “ตัวปลอม” กับพระเจ้าตากแตกต่างออกไปอีกว่า

“มีการสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์จริง เพียงแต่คนที่ถูกสำเร็จโทษไม่ใช่เรา เป็นสหายอีกคนหนึ่งของเราที่เขามีความจงรักภักดีต่อเรา ถึงขนาดยอมสละชีวิตของตัวเองเพื่อรักษาชีวิตเราไว้ บังเอิญว่าเขารูปร่างหน้าตาคคล้ายคลึงกับเรามาก ทั้งที่มีได้เป็นญาติสืบสายโลหิตกัน” (น. ๑๓)

ยังมีเรื่องของหลวงพ่อกฤษีสิงดำ ที่ได้กล่าวถึง “ตัวปลอม” ไว้ โดยไม่ได้เอ่ยชื่อเพราะไม่ใช่บุคคลสำคัญแต่อย่างใด และยังมีสถานภาพไม่เหมือนกับเรื่องอื่นๆ เลย คือ

▲ ปก "ความหลงในสงสาร" โดย สุทัสสา อ่อนค้อม จัดพิมพ์โดยหอรัตนชัย
การพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๘

▶ อาจารย์สุทัสสา อ่อนค้อม (นามปากกาของ รศ.ดร. สุจิตรา อ่อนค้อม)

“คนที่อยู่ในกระสอบไม่ใช่พระเจ้าตากสิน ครั้งแรก
มีราชวงศ์ของพระองค์มีความจงรักภักดีมาก อาสา
ตายแทนพระเจ้าตากสิน แต่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าไม่
เอา ให้เอานักโทษประหารชีวิตมาใส่กระสอบหุบด้วย
ท่อนจันทน์ตายแทน” (น. ๙๒)

ดังนั้นหากเราจำเป็นต้องกล่าวถึงหรือเชิดชูวีรบุรุษ
ท่านนี้ เราจะเรียกท่านว่าอะไรดี ระหว่าง หลวงอาสาศึก
(บุญคง) หรือคุณมัน และจะกล่าวถึงประวัติท่านอย่างไรดี
ระหว่าง นายทหารผู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่พระเจ้าตาก หรือ
พระญาติลูกเจ้าของโรงสี หรือพระสหาย หรือนักโทษ
ประหาร???

พระเจ้าตาก หนีตาย หรือ หนีหนี?

เหตุการณ์ในตอนที่จะมีการประหารพระเจ้าตาก
ตามความในพระราชพงศาวดารมีว่า พระเจ้าตากทรงถูก

กักตัวไว้ในโบสถ์วัดแจ้งตลอดเวลาที่เกิดการจลาจลใน
กรุงธนบุรี จนกระทั่งกองทัพของเจ้าพระยาจักรีกลับจาก
เขมรมายังพระนคร จึงมีคำสั่งให้ขุนนางข้าราชการประชุม
ชำระโทษพระเจ้าตาก ก่อนจะนำไปประหารชีวิตที่ป้อม
วิไชยประสิทธิ์

แต่สำหรับตำนานเรื่องพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้
ถูกประหาร ได้กล่าวไว้ว่ามีบุคคลกลุ่มหนึ่งลักลอบพา
พระองค์หนีรอดจากการประหาร ไปที่เมืองนครศรีธรรมราช
ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน

“นิยาย” ของ หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวถึงเหตุการณ์
ตอนนี้ไปตามข้อมูลในพระราชพงศาวดาร ผิดกันที่ตอน
จบไม่เหมือนกัน เพราะพระเจ้าตากของหลวงวิจิตรวาท
การไม่ได้ถูกประหารตามพระราชพงศาวดาร แต่เป็นเรื่อง
เกี่ยวกับแผนการพาพระเจ้าตาก “ลี้ภัย” ทางการเมือง
โดยฝ่ายปฏิวัติการลับ

แผนการมีอยู่ว่า จะต้องลักลอบพาพระเจ้าตากลี้ภัย
ทางการเมืองให้ได้ โดยไม่ให้ทรงรู้แผนการก่อน เพราะ
ด้วยศักดิ์ศรีนักรบ ต้องทรงปฏิเสธที่จะหนีตายเป็นแน่
ฝ่ายปฏิวัติการจึงปลอมตัวเป็นพระ แล้วออกอุบายว่า
ทรงถูกให้ย้ายวัดไปกักขังที่อื่น ระหว่างนั้นเองจึงมีการ
สับเปลี่ยนเอา “ตัวปลอม” หรือหลวงอาสาศึก (บุญคง)
เข้าไปอยู่แทน กว่าพระเจ้าตากจะทรงรู้ถึงแผนการลี้ภัย
ครั้งนี้ก็เดินทางออกทะเลมาจนถึงเรือใหญ่ ที่จอดรอเชิญ
เสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว

ดังนั้นเหตุผลเดียวในการหลบหนีของพระเจ้าตาก
ตาม “นิยาย” ของหลวงวิจิตรวาทการ คือ การลี้ภัย
ทางการเมืองนั่นเอง และเป็นการหนีตายโดยที่ฝ่าย
เจ้าพระยาจักรีไม่ล่วงรู้ถึงแผนการนี้ เป็นเหตุให้มีการ
ประหารผิดตัวโดยไม่มีใครรู้ระแคะระคายแต่อย่างใด
(รวมไปถึงคนจดพงศาวดาร)

ข้อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ ใน “นิยาย” ของ
หลวงวิจิตรวาทการ ได้กล่าวไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุง
ธนบุรี ไม่ได้ทรงรับสั่งอะไรในระหว่างทางที่มานเรือเล็ก”
(น. ๓๔๓) แต่ “นิยาย” ของ สุภา ศิริมานนท์ ตลอดทั้ง
เรื่องเป็นฉากการสนทนาในเรื่องระหว่างพระเจ้าตากกับ

ผีพาย ๔ คน ซึ่ง สุภา ศิริमानนท์ อ้างว่าเป็น “Missing Link” หรือรอยต่อที่สูญหายไป ใน “นิยาย” ของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่ง สุภา ศิริमानนท์ นำเอาส่วนที่อ้างว่าหายไปนั้น มาแต่งเป็นนิยายอีกเรื่องหนึ่ง โดยอาศัยบันทึกสมุดข่อยของ ๑ ใน ๔ ผีพาย เป็นหลักฐานอ้างอิง ดังนั้นโครงเรื่อง “ผู้อยู่เหนือเงาใจ?” จึงเหมือนกับ “นิยาย” ของหลวงวิจิตรวาทการทุกประการ รวมทั้งเหตุผลในการหนีเหมือนกันคือ การหนีตายลี้ภัยทางการเมือง

แต่เหตุผลในการ “หนี” ของพระเจ้าตากในหนังสือของ แม่สงฆนิเวรมัย กบิลสิงห์ และเล่มอื่นที่อ้างที่มาแบบ “พิเศษ” เหมือนกัน เป็นคนละเรื่องกับ “นิยาย” ของ หลวงวิจิตรวาทการ โดยหนังสือของ หลวงพ่อฤๅษีลิงดำ และ อาจารย์สุทัตสา อ่อนค้อม กล่าวไว้เหมือนกับ แม่สงฆนิเวรมัย กบิลสิงห์ ว่าเป็นการ “หนีหนี” ซึ่งไปกู้ไว้ที่เมืองจีนเป็นเงิน ๖๐,๐๐๐ ตำลึง

“ก็มีอยู่ทางเดียวคือ ต้องทำเป็นเสียดพระสติหรือสวรรคตไป เรื่องนี้สิ้นพัวพันจะได้หมดปัญหาไป ความจริงเงินหกหมื่นตำลึงก็ไม่มากนัก หากจะมีเวลาให้หาใช้ก็คงได้” (น. ๒๑๓)

ความจริง “เวลา” ที่ว่านั้นอาจจะจริง แต่เหตุใดแม่สงฆนิเวรมัยและท่านอื่นๆ จึงเห็นว่าไม่พอที่จะหาเงินใช้หนี้ นั้นไม่ทราบได้ ทั้งนี้เพราะตามเนื้อเรื่องของแม่สงฆนิเวรมัย กบิลสิงห์ กล่าวถึงเหตุผลที่ต้องไปกู้เงินจากเมืองจีนมาเพื่อใช้จ่ายในการซ่อมแซมและซื้ออาวุธและเครื่องใช้ต่างๆ สำหรับรับศึกอะแซหวนก็ ซึ่งตามพระราชพงศาวดารระบุว่าในปีจุลศักราช ๑๑๓๗ (พ.ศ. ๒๓๑๘)

ส่วนช่วงเวลาที่กรุงธนบุรีเกิดจลาจล และพระเจ้าตากอาศัยจังหวะนี้ “แกล้งบ้าแกล้งตาย” เพื่อหนีหนีนั้น คือปีจุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ. ๒๓๒๔) ห่างจากศึกอะแซหวนก็ถึง ๖ ปี

เวลา ๖ ปีนั้นเพียงพอหรือไม่หนังสือเล่มนี้ไม่ได้ให้คำตอบไว้ แต่ตลอดทั้งเล่มจะตั้งคำถามซ้ำๆ ว่า พระเจ้าตากซึ่งไม่ได้เป็นเจ้าของหรือร่ำรวยมาแต่เดิม จะเอาเงินที่ไหนมาดำเนินกิจการบ้านเมือง

“พระเจ้าแผ่นดินเอาเงินที่ไหนมาซื้อข้าวเลี้ยงทหาร ซื้อดาบ ซื้อปืน ซื้อเสื้อผ้าให้ทหารสวมใส่ แม้เวลาเจ็บไข้เอาเงินที่ไหนซื้อยาให้ทหาร เราไม่เคยรู้เลยจริงๆ” (น. ๑๐๕)

พระราชพงศาวดารก็ไม่เคยให้คำตอบแบบนี้ไว้เช่นกัน จึงทำให้ประเด็น “กู้เงินจีน” มีน้ำหนักน่าฟังและ “น่าเชื่อ” ยิ่งขึ้น

แต่ก็ควรตั้งคำถามนี้ในกรณีอื่นด้วยเช่นกันว่า “เอาเงินที่ไหนมา” จัดซื้อเครื่องบรรณาการส่งไปจีน เมื่อคราวที่พระยามานูภาพเป็นราชทูตไปเมืองจีนเมื่อปี ๒๓๒๔ ปีเดียวกับที่พระเจ้าตากต้อง “หนีหนี” นั้นเอง

ครานั้นทรงใช้เงินซื้อของบรรณาการ รวมทั้งค่าใช้จ่ายในราชพิธี ค่าใช้จ่ายสำหรับกองเรือสิบกว่าลำ และอื่นๆ อีกมากมาย รวมเป็นเงินประมาณ ๑๕๕,๕๐๐ ซึ่ง^๗ หรือคิดเป็นตำลึงจะได้ ๓,๙๑๐,๐๐๐ ตำลึง

คำถามก็คือ เหตุใดจึงไม่ใช้หนี้เงินเพียงแค่ ๖๐,๐๐๐ ตำลึงหรือเพียง ๓,๐๐๐ ซึ่ง ทั้งๆ ที่ แม่สงฆนิเวรมัย กบิลสิงห์ กล่าวว่า การทวงหนี้ของจีนครั้งนั้น รุนแรงถึงขั้นเอา

บ้านเอาเมือง จนทำให้พระเจ้าตากต้องตัดสินใจ “แกล้ง
บ้าแกล้งตาย” เพื่อหนีหนีเพียง ๖๐,๐๐๐ ตำลึง แต่กลับ
มีเงินส่งทูตไปจีนเกือบ ๔ ล้านตำลึง

สรุปว่าเหตุผลที่พระเจ้าตากต้องหนีออกจากกรุง
ธนบุรีนั้นมี ๒ กระแส คือ หลวงวิจิตรวาทการและสุภา
ศิริมานนท์ บอกว่าเป็นการ “หนีตาย” ส่วนการเข้าญาณ
นั้นว่าเป็นการ “หนีหนี”

หนีไปที่ไหน?

“นิยาย” ของ หลวงวิจิตรวาทการ และ สุภา ศิริ
มานนท์ กล่าวไว้ตรงกันว่า พระเจ้าตากทรง “หนีตาย”
ออกจากกรุงธนบุรี โดยมีผู้นำทางแจวเรือพาหนี ๔ คน
มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช แต่ “นิยาย”
ของหลวงวิจิตรวาทการไม่ได้บอกว่าเป็นสถานที่ใดในเมือง
นครศรีธรรมราช บอกแต่เพียงว่า “เจ้าพัฒน์ได้พยายาม
หาที่ซ่อนสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี” และอยู่ที่เมืองนคร
ศรีธรรมราชเป็นเวลา ๒ ปี จึงย้ายไปเมืองเพชรบุรี

“เมื่ออยู่นครศรีธรรมราชได้สักสองปี ก็ขอมายู่
เพชรบุรี ซึ่งเจ้าพระยามนทรพัฒน์ไม่สามารถจะขัดข้องได้
ก็ต้องเชิญเสด็จมาเพชรบุรีอย่างซ่อนเร้น แล้วให้ประทับ
อยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง มีคนเฝ้าอยู่สองคน” (น. ๓๕๙)

ทางด้าน แม่สงฆนิวรมัย กบิลสิงห์ กล่าวถึงจุดหมาย
ปลายทางของพระเจ้าตากต่างออกไปคือ คุณประยงค์
น้องสาวพระเจ้าตากเป็นผู้จัดเตรียมสถานที่ให้ (คุณ
ประยงค์เป็นอีกคนหนึ่งที่แม่สงฆนิพุดคุยด้วยทางญาณ
และเป็นคนเล่าเรื่องการพาพระเจ้าตากไปที่เขาขุนพนม)

“คุณประยงค์กับน้องชายไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช
ญาติมิตรทางโน้นก็พาไปดูที่ทาง ที่เขาขุนพนมซึ่งเป็น
ที่ลับตาคน คงจะพอพักได้สบาย คุณประยงค์ดูแล้ว
ชอบใจ จึงรีบกลับมาธนบุรี จัดจ้างเรือเป็นพาหนะออก
เดินทางในเวลากลางคืน มีผู้ติดตามเป็นทหารชั้นผู้น้อย
๓ คน เป็นหญิง ๒ คน คือคุณประยงค์คนหนึ่ง กับญาติ
อีกคนหนึ่ง” (น. ๒๖๓)

หลวงพ่อกฤษีลิงดำ ให้ข้อมูลที่ต่างออกไปอีกเล็ก
น้อย คือ

◀ หลวงวิจิตรวาทการ
▲ สุภา ศิริมานนท์
▶ แม่สงฆนิรรมย์ กบิลสิงห์

“กลางคืนวันหนึ่งก็ลงเรือจากปากท่อไปยังนครศรีธรรมราช บวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแถวนั้นเขาเรียกว่า หลวงตาพรหมา ปัจจุบันเราพบซากกุฏิร้างอยู่เชิงเขา แถวนั้นเป็นป่าลึก สงัดมาก ท่านเจริญพระกรรมฐานอยู่ที่นั่นจนสิ้นชีวิต” (น. ๙๒)

ส่วนเรื่องของ สุทัตธา อ่อนค้อม ดำเนินเรื่องตอนนี้เหมือนกับหลวงพ่อฤๅษีลิงดำ คือ

“ในเวลากลางคืนสหายของเราก็ส่งเราไปนครศรีธรรมราช โดยออกไปทางราชบุรี ไปพักอยู่ที่ปากท่อก่อน จากนั้นจึงไปนครศรีธรรมราช” (น. ๕๖)

ความแตกต่างกันในตอนนี้คือ หลวงวิจิตรวาทการว่าเป็นการ “หนีตาย” ไปยังเมืองนครศรีธรรมราชแล้วย้ายไปเมืองเพชรบุรี

แม่สงฆนิรรมย์ กบิลสิงห์ ว่าไม่ได้หนีตายแต่ “หนี

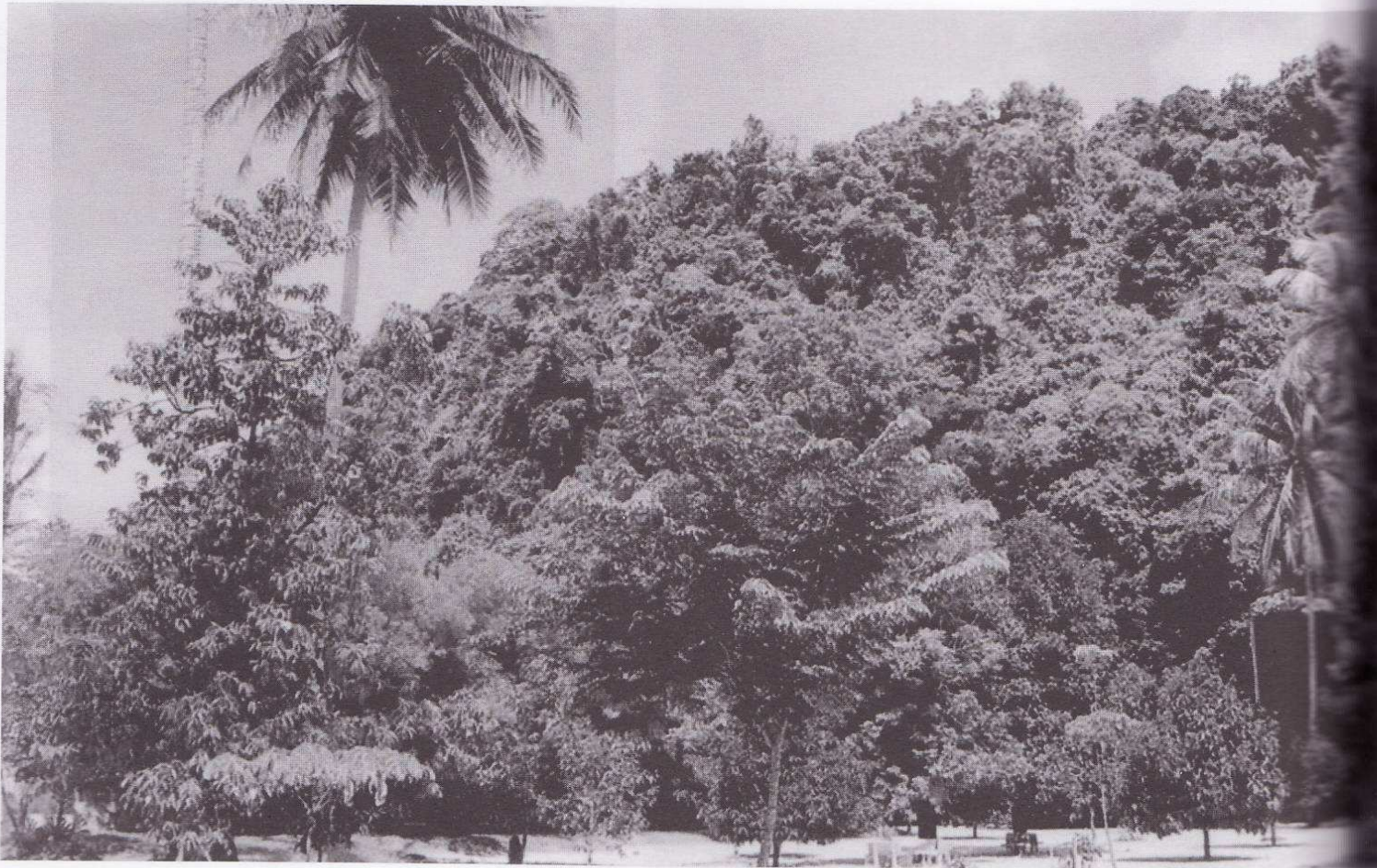
หนี” โดยทรง “รู้กัน” กับเจ้าพระยาจักรี และระบอบสถานที่แน่นอนคือ “บน” เขาขุนพนม และมี “สมภารจีนองค์หนึ่งก็จัดการบรรพชาอุปสมบทให้” และประทับอยู่ที่เขาขุนพนมเป็นเวลา ๔ ปี ก่อนจะสิ้นพระชนม์โดยไม่ได้ย้ายไปไหน

หลวงพ่อฤๅษีลิงดำ บอกว่าเป็นการ “หนีหนี” ไปประทับอยู่ “เชิงเขา” ที่เมืองนครศรีธรรมราชโดยไม่ได้ย้ายไปไหนเช่นกัน

ส่วนเรื่องของ สุทัตธา อ่อนค้อม ว่าทรง “หนีหนี” มาอยู่เมืองนครศรีธรรมราชได้ ๒ ปี จึงย้ายไปอยู่เมืองเพชรบุรี คือตอนต้นเหมือน แม่สงฆนิรรมย์ กบิลสิงห์ แต่ตอนจบไปเหมือนกับ หลวงวิจิตรวาทการ

ปริศนาการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าตาก

การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าตากเป็นปริศนาอยู่หลายเรื่อง นับตั้งแต่วันที่สิ้นพระชนม์ซึ่งยังหาข้อยุติไม่ได้แน่นอน พระราชพงศาวดารกล่าวว่าตรงกับวันที่ ๖

เมษายน ๒๓๒๕ จดหมายของบาทหลวงฝรั่งเศสว่าเป็นวันที่ ๗ เมษายน ๒๓๒๕ และจดหมายเหตุไฉนว่าเป็นวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๓๒๕

ส่วนการสำเร็จโทษพระเจ้าตากนั้น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบอกว่า “ประหารชีวิตตัดศีรษะเสียถึงแก่พิราลัย” แต่พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) บอกว่า “ขอให้ปริวรรตออกประหารเสีย ฝ่ายทแกล้ว ทหารทั้งปวงมีใจเจ็บแค้นเป็นอันมากก็นำเอาพระเจ้าแผ่นดินและพวกโจทก์ทั้งปวงนั้นไปสำเร็จณ ป้อมท้ายเมืองในทันใดนั้น”^๘

และจดหมายบาทหลวงฝรั่งเศส กล่าวว่า “พวกราษฎรมีความโกรธแค้นนัก จึงจับพระเจ้าตากฆ่าเสีย แต่พระเจ้าตากจะสวรรคตด้วยประการใดก็ตาม ก็เป็นอันแน่นอนว่า พระเจ้าตากได้ถูกปลงพระชนม์สวรรคต”^๙

แต่ “นิยาย” ของ หลวงวิจิตรวาทการ เดินเรื่องต่างออกไปทั้งเรื่องของเวลา สถานที่ และวิธีการ คือพระเจ้าตากสินทรงถูก “ฆาตกรรม” หลังอวสานกรุงธนบุรี ๒

▲ เขาขุนพนม อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช (ภาพจากพระเจ้าตากสินกับนครศรีธรรมราชเรื่องจริงหรืออิงนิยาย. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ จดหมายเหตุสยาม : จากกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร-จันทบูร ๒๒-๒๓ ก.ค. ๒๕๕๓)

▼▶ บนไคทางขึ้นถ้ำพระเจ้าตาก เขาขุนพนม และพระบรมรูปจำลองพระเจ้าตากสินภายในศาลพระเจ้าตากสินที่ตั้งอยู่เชิงเขาขุนพนม (ภาพจาก <http://www.medinfo.psu.ac.th> ถ่ายโดยคุณอาลี)

ปี ที่เมืองเพชรบุรี โดย “ไม่มีใครรู้” ว่าเป็นฝีมือของใคร

“วันอวสานของพระองค์ก็มาถึง เวลากลางวันแสดๆ ขณะที่ทรงเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ในถ้ำ ถูกตีที่พระเศียรเบื้องหลัง ล้มคว่ำ เป็นอวสานอันแท้จริงของพระองค์” (น. ๓๕๙)

เรื่องของ สุทัสสา อ่อนค้อม ใช้พลีตเดียวกับหลวงวิจิตรวาทการ คือ ทรงถูกฆาตกรรม หลังอวสานกรุงธนบุรี ๒ ปี ที่เมืองเพชรบุรี แต่บอกความนัยถึงฆาตกรว่า เป็นฝ่ายที่คิดจะเอาความดีความชอบจากพระเจ้าแผ่นดิน โดยที่พระเจ้า (พระเจ้าตาก) ทรงเล่าถึงตอนนั้นว่า

“ขณะที่เราดูดดื่มอยู่ในวิมุตติสุข ก็ถูกชายฉกรรจ์สองคนใช้ไม้คมแฝกฟาดที่ศีรษะ ครั้นเห็นเราไม่เป็นอะไรเพราะกำลังอยู่ในภาวะแห่งความหลุดพ้น เขาทั้งสองก็กระหน่ำไม้คมแฝกลงไปอีกอย่างนับไม่ถ้วน เสร็จแล้วก็พากันหนีไป” (น. ๗๗)

ส่วนเรื่องของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ กล่าวต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงว่า ทรงประชวรด้วยพิษไข้ จนถึงวาระสุดท้าย ก็ทรง “ถอดพระจิตตั้งพระร่าง” หลังจากประทับอยู่ที่เขาขุนพนมนาน ๔ ปี

และเรื่องของหลวงพ่อกุญชรสิงห์ ก็กล่าวไว้สั้นๆ ว่า “ท่านเจริญพระกรรมฐานอยู่ที่นั่นจนสิ้นชีวิต”

จะเห็นได้ว่ากรณีการ “หนีตาย” ตาม “นิยาย” ของหลวงวิจิตรวาทการนั้น ย่อมแสดงว่าเรื่อง “ตัวปลอม” ยังเป็นความลับ พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่และกรมพระราชวังบวรฯ ก็ไม่ทรงรู้ถึงเรื่องนี้ ดังนั้นจึงพอเป็นเหตุเป็นผลสอดคล้องกับเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดาร ที่ให้มีการประหารลูกพระเจ้าตากหลังรัฐประหาร ๒ พระองค์ คือ กรมขุนอินทรพิทักษ์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย กับหลานอีก ๒ พระองค์ คือ กรมขุนอนุรักษสังคราม และกรมขุนรามภูเบศร์ รวมไปถึงการประหารขุนนางข้าราชการอีกเกือบ ๑๒๐ คน คนเหล่านี้ตายจริงไม่มี “ตัวปลอม”

แต่ในกรณีของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ที่บอกว่าการ “แก้งบ้ำแก้งตาย” เป็นการ “เล่นละคร” ตบตาเจ้าหน้าที่ ซึ่งเป็นการวางแผนร่วมกันระหว่างพระเจ้าตากและเจ้าพระยาจักรี ดังนั้นการประหารพระราชโอรสและพระ

พระบรมรูปจำลองพระเจ้าตากสินทรงผนวชภายในถ้ำพระเจ้าตาก เขาขุนพนม (ภาพจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๑๐. ๒๕๕๒)

ราชันดดา ตลอดจนการถอดพระอิสริยยศของพระเจ้าลูกเธอ และพระญาติของพระเจ้าตากนั้น เป็นการเล่น “นอกบท” ของเจ้าพระยาจักรีหรือไม่ แม้สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ ไม่ได้ อธิบายไว้

สรุป

เรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูก ประหารตามพระราชพงศาวดาร อาจจะมีที่มาที่ไปอยู่ นอกเหนือการพิสูจน์ที่จะชี้ชัดได้ว่าสำนวนใดคือ “ความ จริง” เพราะผู้แต่งแต่ละคน ต่างก็อ้างหลักฐานข้อมูลที่ “หนักแน่น” และ “เหลือเชื่อ” กันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น บุรุษลึกลับเชื้อสายพระเจ้าตาก สมุดข่อยที่สูญหาย หรือ การได้ติดต่อพูดคุยพระเจ้าตากโดยตรงของพระสงฆ์และ นักบวช แต่ก็ทรงให้ “ปากคำ” ไปคนละทิศละทางไม่ ตรงกัน

ดังนั้นก่อนจะตัดสินใจเลือก “เชื่อ” ไปทางใดทาง หนึ่ง น่าจะได้พิจารณา “คำเตือน” ต่างๆ ที่มีอยู่ในแหล่ง ข้อมูลเหล่านั้นอย่างตั้งอกตั้งใจ

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นิธิ เอียวศรีวงศ์ เตือนไว้ว่าเป็น “ฉบับที่เชื่อถือได้ยากที่ สุด”^{๑๐}

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีการชำระแก้ไขในรัชกาลที่ ๑ โดยเฉพาะเนื้อหา ในตอนปลายกรุงธนบุรี

“ใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน” ของ หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวไว้ในคำชี้แจงเรื่องนี้ด้วยตัวเองว่า “เป็นการยากที่ ข้าพเจ้าจะบอกว่าเป็นเรื่องจริงหรือไม่จริง เขียนจริงหรือ เขียนเล่น” (คำนำ น. ๑๐)

“ผู้อยู่เหนือเงื่อนไข?” ของ สุภา ศิริमानนท์ มี บทสนทนาของตัวละครตอนหนึ่งว่า “พี่ขุนและพี่หลวง จะคิดว่ามันเป็นเรื่องบ้าๆ ไม่น่าเชื่อยิ่งไปกว่าเรื่องละเมอ ผีนของหลวงวิจิตรวาทการเสียอีกซ้ำนั้น ก็เป็นเรื่องของ

ที่ขุนที่หลวงเอง” (น. ๒๖)

“ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?” ของ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์ “ครั้นพอมารเรียนทางสมณะวิปัสสนา ได้เห็น และได้ทราบความจริงว่า ‘อ้อ, มันไม่ใช่อย่างนั้น’ แต่ความจริง ‘มันเป็นอย่างนี้’ จึงได้เขียน ‘อย่างนี้’ มาให้คุณพิจารณาดูเท่านั้น ไม่ได้ขอร้องให้เชื่อดอกคุณเจ้าขา” (น. ๑๑)

“เรื่องจริงอิงนิทาน (พิเศษ)” ของ พระมหาวีระ ถาวโร (ฤทธิรงค์) ได้ชี้แจงในคำอนุโมทนาว่า “ที่ชี้ชื่อ ว่า เรื่องจริง ก็เพราะตอนท้ายของเรื่องที่เราให้ฟังแต่ละ ตอนเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ตอนนี้เป็นเรื่องจริง ตอนที่ว่า อิงนิทาน ก็เพราะว่าท้องเรื่องที่ยกขึ้นเป็นตัว บุคคล ตอนนี้เป็นนิทานทั้งหมด” (คำอนุโมทนา)

“ความหลงในสงสาร” ของ สุทัตสา อ่อนค้อม “ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าเป็นอย่างนั้นจริง แล้วก็เขียนในรูป ของนิยาย คงไม่มีใครมาประท้วง หรือหากมีก็คงต้อง บอกว่าอย่ามาเอานิยายอะไรกับข้าพเจ้าเลย” (คำนำ)

ปิดท้ายด้วยความเห็นของ ขุนอาเทศคดี (กลอน มัลลิกะมาส) นักปราชญ์ท้องถิ่นทางด้านภาษา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ชาวนครศรีธรรมราช ที่คน นครศรีธรรมราชให้ความเคารพนับถือ กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าตากและเขาขุนพนมว่า

“บางคนที่ได้อ่านเรื่องเจ้านครเข็ญเสด็จพระเจ้า กรุงธนบุรีหนีมาเมืองนคร จากหนังสือที่หลวงวิจิตรวาท การแต่ง แล้วก็เลยทึกทักเอาว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีคงได้ มาประทับอยู่ในถ้ำนี้เอง เพราะในถ้ำนี้มีถ้ำเล็กๆ เป็น ทางหนีที่ไต่ออกไปภายนอกได้ด้วย แต่สำหรับผู้เขียนไม่ เชื่อว่าเป็นอย่างนั้น แต่เชื่อว่าเมื่อเจ้าราชสุริยวงศ์ครอง เมืองนครอยู่ คงได้พาสมณกำนัดและเจ้าหญิงเกษณีไป เทียบป่าแล้วไปพักอาศัยที่ถ้ำขุนพนมนี้ เจ้าหน้าที่จะได้ ตบแต่งประดับประดาพื้นถ้ำและผนังถ้ำ ให้สะอาดสะอาดอัน สวยงามขึ้นสมกับเป็นที่ประทับของเจ้านาย” ๑๑

ในที่สุดเราก็ไม่มีทางทราบว่าตำนานเรื่องพระเจ้าตาก “ตัวจริง” ไม่ได้ถูกประหาร เป็นเพียง “ความเชื่อ” หรือ “เรื่องจริง” และแม้ว่าเราจะเปิดใจกว้าง “รับพิจารณา”

ก็ยังมีปัญหาว่าจะเชื่อใคร เพราะหนังสือเหล่านี้ล้วนมี รายละเอียด “ข้อเท็จจริง” ที่ต่างกัน

ดังนั้นถ้าบังเอิญว่าในตำนานเหล่านี้จะมี “ของ แท้” สักเล่มหนึ่ง ก็หมายความว่าส่วนที่เหลือก็เป็น “ของปลอม” ที่เหลวไหล ไม่ต่างอะไรไปจากที่ผู้เขียน อ้างว่าพระราชพงศาวดาร “โกหก” ๘

เชิงอรธ

๑ พระยาทัตตจตุรงค์. ลำดับกษัตริย์กรุงเก่าคำฉันท์. (กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวอรพรรณ เลขะ กุล, กรมศิลปากร, ๒๕๑๓), น. ๑๙.

๒ หลวงวิจิตรวาทการ. รวมเรื่องสั้นใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน. (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), น. ๓๕๖.

๓ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), น. ๔๕๑.

๔ แม่สงฆนิรมัย กบิลสิงห์. ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน?. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ลูกกำพร้า, ๒๕๑๖), น. ๕.

๕ พระมหาวีระ ถาวโร (ฤทธิรงค์). เรื่องจริงอิงนิทาน (พิเศษ). (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๒๔), น. ๙๒.

๖ สุทัตสา อ่อนค้อม. ความหลงในสงสาร. (กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๐), น. (คำนำ).

๗ ญัตถุภัทร จันทวิช. “ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรีจากจดหมายเหตุ จีน,” ใน นิตยสารศิลปากร, ปีที่ ๒๕ เล่ม ๓ (กรกฎาคม ๒๕๒๓), น. ๖๐. หนึ่งตัวเลข ๑๙๕,๕๐๐ ซึ่ง นั่นดูออกจะเกินจริง ไปสักหน่อย ไม่ทราบว่าเป็นตัวเลขที่ถูกต้องหรือพิมพ์ผิด อย่างไรก็ดีเมื่อดูเฉพาะมูลค่าสิ่งของ “นอก” บรรณาการ ซึ่งมีตัวเลข ชัดเจนตรงกันหลายฉบับมีมูลค่าประมาณ ๖,๓๐๐ ซึ่ง เมื่อรวม กับเครื่องบรรณาการที่บรรทุกไปกับเรือ ๑๐ กว่าลำ ก็น่าจะมี มูลค่าไม่น้อยทีเดียว

๘ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารฉบับ พันจันทุนมาศ (เจิม), (กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงศพ นายพันเอก พระยาสิริจุลเสวก (พั้ว จุลเสวก), โรง พิมพ์เดลิเมต์, ๒๔๙๐), น. ๙๓.

๙ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙ จดหมายเหตุคณะ บาทหลวงฝรั่งเศส, (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๘), น. ๕๐๕.

๑๐ นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงแตก พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย. (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๓๘), น. ๑๑๔.

๑๑ ขุนอาเทศคดี. อาเทศคดี. (กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพ ขุนอาเทศคดี, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๗), น. ๖๐